

УДК 821.112.2 : 821.161.3

“Фаўст” Ё. В. Гёте і “Дзяды” А. Міцкевіча: спроба параўнальнага аналізу

А. А. БУРАЎ

За стагоддзі свайго існавання і развіцця, мабыць, кожная нацыянальная літаратура ўзбагаціла скарбонку ўсёй цывілізацыі ўласнымі шэдэўрамі. Да ліку такіх шэдэўраў, безумоўна, належаць і трагедыя Ё.В. Гётэ “Фаўст”, і драматычная паэма А. Міцкевіча “Дзяды”.

Напісаныя прыкладна ў адзін перыяд (“Дзяды” – 1820 – 1822, 1832 гг.; “Фаўст” – 1772 – 1831 гг.), яны адразу выклікалі бурную рэакцыю і шматлікія ацэнкі чытачоў і крытыкаў. Так, знакамітая французская пісьменніца Жорж Санд ацэньвала “Дзяды” А. Міцкевіча нават вышэй за гётэўскі “Фаўст”: “Прапорцыя Міцкевіча мне ўяўляецца найлепшай. Ён не злівае ідэю з формай, як Гётэ ў “Фаўсце”, не аддзяляе форму ад ідэі, як Байран у “Манфрэдзе”. Рэальнае жыццё ў яго – сама па сабе карціна ўражальная, ашаламляльная, страшная, а ідэя ў цэнтры. Свет фантастычны знаходзіцца не звонку, не зверху і не знізу, ён ў глыбіні ўсяго, рухае ўсім, душа ўсякай рэальнасці, жыве ва ўсіх фактах рэальнасці” [6, с. 30]. Для выдатнага рускага крытыка Бялінскага, як зазначае В.М. Жырмунскі, “Фаўст” належыць да “паэзіі думкі і пакут”, як і “Манфрэд” Байрана, “Дзяды” Міцкевіча, “Лалла Рук” Томаса Мура і шэраг іншых твораў “новай ідэальнай паэзіі” [2, с. 398].

Як вядома, з сюжэтам пра Фаўста Гётэ прайшоў праз усё жыццё – больш за 60 год: ад “Буры і націску” амаль да самай смерці ён працаваў над драмай. У аснову сваёй трагедыі Гётэ паклаў сярэднявекую народную легенду “Пра доктара Фаўста, знакамітага чарадзея і чарнакніжніка”, які прадаў душу д’яблу, выдадзеную ў 1587 г. у Франкфурце-на-Майне Ёганам Шпісам. У гістарычным Фаўсце Гётэ прыцягвала імкненне героя даследаваць першапрычыны ўсіх рэчаў і пранікнуць у таямніцы прыроды. Сам пісьменнік быў вельмі блізка гэтаму тыпу навукоўца, які не задаволены сучасным яму станам навукі і марыць аб рэалізацыі бязмежнай магутнасці чалавечага розуму (як вядома, Гётэ, акрамя літаратуры і тэатра, займаўся таксама шэрагам прыродазнаўчых навук, аб чым сведчаць яго шматлікія артыкулы і публікацыі). Пазней у кнізе “Паэзія і праўда” (1810–1831 гг.) мастак слова і навуковец прыгадваў, што гісторыя пра доктара Фаўста “на ўсе лады гучала і звінела ва мне. Я таксама падарожнічаў па ўсіх галінах ведаў і дастаткова рана зразумеў марнасць гэтага. І я кідаўся ва ўсялякія жыццёвыя вопыты, яны змучвалі мяне і пакідалі ў душы яшчэ большую незадаволенасць” [8, с. 446]. Першыя сцэны “Фаўста” былі напісаны ў 1772–1775 гг. у Страсбургу ці Франкфурце, аднак гэтыя матэрыялы адкрыліся значна пазней і былі апублікаваны пад назвай “Прафаўст” толькі ў 1887 г. Падчас свайго першага падарожжа ў Італію Гётэ перапрацоўваў гэтыя сцэны і ў 1790 г. выдаў іх пад назвай “Фаўст. Фрагмент”. Да трэцяй плённай фазы працы над “Фаўстам” – 1797–1808 гг. – Гётэ натхніў Шылер у лісце ад 29 лістапада 1794 г., у якім прапанаваў Гётэ працягваць сваю працу, бо “у гэтых сцэнах пануе такая моц і паўната генія, вартыя, безумоўна, вялікага майстра”, і ён (Шылер) “хацеў бы, як мага далей прасачыць жыццё і лёс гэтай вялікай і смелай натуры, што існуе ў гэтых сцэнах...” [7, с. 258]. Так, у 1808 г. узнік “Фаўст. Першая частка трагедыі”; другая частка была напісана ў перыяд паміж 1825 і 1831 гадамі і, па жаданні Гётэ, была апублікавана толькі пасля яго смерці.

Гэтыя біяграфічныя факты пазплывалі на з’яўленне аднаго з трох уступаў – “Прысвячэння”, бо яно ўзгадвае той час, калі Гётэ з новымі сіламі (намаганьнямі Шылера прыкладна ў 1797 г.) узяўся за стварэнне “Фаўста”: *Вы зноў са мною, дарагія здані, / Зноў вабіце ў мінулае мой зрок ...* [1, с. 151], дзе паэт успрымае сябе амаль пасіўна, толькі інструментам, які падобна эолавай струне, узнаўляе на паперы навеяныя яму паэтычныя вобразы, у

якія выкрышталізаваліся асабістыя матывы аўтара – любоўныя перажыванні і сяброўскія сувязі, яго пачуцці і развагі аб жыцці, перажытыя ўражанні і пакуты:

*Юнацкіх дзён вы асвяжылі краскі,
І вось я ўгледзеў колішнія зноў,
Перада мной цяпер, нібыта з казкі,
Паўстала дружба, першая любоў,
Успомніў скруху зноў я, слодыч ласкі
І тых маіх няўдачлівых сяброў,
Хто, шчасце ловячы, растраціў сілы
І ўжо не вернецца назад з магілы. [1, с. 151].*

У аснову сваёй паэмы А. Міцкевіч паклаў старадаўні беларускі абрад памінавання продкаў – Дзяды, які, як і Гётэ легенда пра доктара Фаўста, вельмі ўсхваляваў паэта: “Узвышаная мэта абраду, самотнае месца, начная пара, фантастычнасць абходзін некалі моцна хвалявалі маё ўяўленне; я слухаў казкі, апаবাদанні і песні пра нябожчыкаў, якія варочаліся з таго свету з просьбамі ці перасцярогамі; і ва ўсіх гэтых незвычайных выдумках можна было бачыць пэўныя маральныя павучанні і ідэі, вобразна выказаныя простым сялянскім народам” [5, с. 23].

Працэс напісання гэтай знакамітай паэмы заняў у Міцкевіча таксама значны перыяд часу (прыкладна 12 гадоў), за які шмат падзей здарылася ў жыцці мастака слова, што і паўплывала на структуру твора: II-я і IV-я часткі паэмы аб’яднаны ў “Віленска-ковенскія Дзяды”, III-я частка і “Урываек часткі III-й Дзядоў” – у “Дрэздэнскія Дзяды” (напісаныя, дарэчы, у 1832 г. Пасля асабістай сустрэчы з Ё.В. Гётэ ў 1830 г.). Для таго, каб звязаць гэтыя часткі паэта вымушаны быў напісаць своеасаблівы пралог “Здань” [6, с. 24], у якім з магілы паўстае нешчаслівы ў каханні самазабойца, якому не дае супакою боль ад гэтага нешчаслівага кахання, і памяць вяртае яго ў мінулае:

*Думкі памкнуцца усе да былога
І распаўзуцца там, бы тое зелле,
Што на руінах будынка старога
Парасткі новыя сцеле [5, с. 22].*

Непасрэдна фаўсціанская тэма раскрываецца Гётэ ў “Пралогу на небе”, дзе ён сканцэнтруе асноўную філасофскую ідэю твора – пра сутнасць чалавека, яго годнасць, паклаўшы ў яго аснову біблейскую гісторыю пра Іова, які таксама стаў аб’ектам выпрабаванняў Сатаны са згоды Бога. Пасля ўсіх няшчасцяў, якія ён перажыў, смерці дзяцей, галечы і хваробы, пасля перыяду сумненняў у Боскай літасці, Іоў усё ж вяртаецца да Бога, і той зноў, у сваю чаргу, робіць яго шчаслівым. У “Фаўсце” такая ж расстаноўка сіл: Бог супраць сатаны, арэна барацьбы – чалавечая душа – душа Фаўста.

У “Пралогу на небе” Гётэ супрацьпастаўляе розныя погляды на малюнак свету. Адзін з іх адлюстроўваюць архангелы Рафаіл, Гаўрыіл і Міхаіл, якія пяюць:

*З шалёнай хуткасцю ў прасторы
Адвечна кружыць шар зямны,
І ўсё змяняецца ў пакоры:
І светлы дзень, і змрок начны...
Святло Гасподняга гарэння
Апору, веру нам дае.
І, нібы ў першы дзень тварэння,
Магутныя дары твае. [1, с. 158].*

Архангелы ўхваляюць агульны вялікі сусветны парадак, вечны закон зменлівасці і неспасціжнае харавство Гасподняга стварэння, незразумелае чалавеку.

Мефістофель, не згодны з падобнымі “кампліментамі”, не жадаючы размаўляць пра ўвесь сусвет (*Я намаўчу пра сонца, пра сусветы...* [1, с. 159]), пераводзіць дыскусію на частку гэтага сусвету – на прыроду чалавека:

*Мне рупіць пра насельнікаў планеты:
Зямны бажок нязменны, тая ж плоць,
Якою ты стварыў яе, Гасподзь. [1, с. 159].*

Такім чынам Мефістофель уцягвае Бога ў спрэчку наконт сутнасці чалавека, і Бог вымушаны назваць у якасці прыклада свайго вернага раба Фаўста і дазволіць Мефістофелю выпрабаваць яго вернага і адданага служку:

*Хай мой слуга цяпер упоцёмках блукае, –
Я з часам выбаўлю яго ад дробязных турбот:
Садоўнік загадзя, на кветках знае,
Які на дрэве выспеліца плод...
Пакуль жыве ён, за яго душу
І без майго дазволу можаш ты змагацца:
Пакуль імкнецца, можа памыляцца!* [1, с. 160].

Тое, што Гасподзь дапускае да сябе чорта, ужо само па сабе мае сімвалічнае значэнне. Мефістофель у Гётэ дзейнічае ўжо не як раўнацэнная Богу сіла, як гэта было ў “Легендзе пра доктара Фаўста”, а як дазволенае Богам зло, чыя энергія неабходна чалавеку, каб той не спыняўся ў імкненні да больш высокага ўзроўню развіцця; інакш кажучы, Мефістофель у Боскім малюнку сусвета выконвае роль негатыву, неабходнага для існавання чалавецтва, таму Бог упэўнены, што Мефістофель паспрыяе Фаўсту хутчэй дасягнуць мэты існавання:

*А Фаўст слабы, бо цішыню шануе,
Пакорліва жыве самотніцкі ізгой.
Каб раздражніць, узбунтаваць спакой,
Я сябра дам яму, што ўсё руйнуе* [1, с. 161].

Своеасаблівым “Пралогам на небе” з’яўляецца II-я частка “Віленска-ковенскіх Дзядоў”, якая прысвечана абраду Дзядоў. Менавіта праз рытуал вызаву духаў, праз іх споведзі пра пакуты на тым свеце і даецца ацэнка чалавечай істоце, сутнасці чалавечага жыцця:

*Кожны з вас хай памятае
Словы Божыя наказу:
Хто бяды не меў ні разу,
Той і шчасця не спазнае* [5, с. 28].

*Так, мне ў муках біцца век за векам –
Справядліва твая воля, Божа:
Хто не быў ніколі чалавекам,
Чалавек таму не дапаможа* [5, с. 36].

Так азначаных творах дзейне з ірэальнага свету (з нябес ці са свету духаў) пераносіцца ў свет рэальны, дзе перад намі з’яўляюцца галоўныя героі – Фаўст і Густаў.

У пачатку твора Фаўст прадстае незадаволеным сабой 60-гадовым навукоўцам, які, падсумоўваючы вынікі свайго жыцця, горка зазначае марнасць усіх сваіх намаганняў:

*Я філасофію вучыў, і права.
І тэалогію, і медыцыну.
Здаецца, бачу ўсё яскрава,
А ў галаве калі прыкіну,
Дык хоць чытаў я процьму кніг,
А глузду не набраўся з іх.* [1, с. 162].

І тады герой уцякае з рацыянальнай навукі, якая не дае яму глыбокага пазнання, у прыродную містыку і магію. Калі ж ён і тут, перад Духам Зямлі, адчувае сваю абмежаванасць (нібы чарвяк, які трасецца ад жуды [1, с. 166]), то робіць спробу самагубства, аднак у апошні момант яго вяртае да жыцця гучанне велікодных званоў – Бог выратаўвае яго і накіроўвае да Фаўста спадарожніка – Мефістофеля.

І вось перад Фаўстам, які, нават перакладаючы Новы Завет, марыць аб уласнай мэтанакіраванай дзейнасці (*Дзеяннем сусвет пачаты быў!* [1, с. 188]), прадстае Мефістофель, што вылез са скуры пудзеля, і так прадстаўляецца Фаўсту:

*Частка сілы той ліхой,
Дабро ўтвараецца з якой* [1, с. 191].

Пасля кароткай размовы абодва заключаюць знакаміты пакт, па умовах якога Фаўст закладвае сваю душу супраць спакусаў чорта. Фаўст прымае заклад без доўгіх сумненняў, бо ўпэўнены, што чорт не можа прапанаваць яму нічога іншага, як грошы, плоцкае каханне і славу – менавіта тое ўяўнае шчасце, што хутка мінае, якое не можа яго “насыціць” і спакусіць. Апроч таго, Фаўст бачыць у гэтым таксама магчымасць для ажыццяўлення ўласных мар і намаганняў, таму ён сам дыктуе дамову Мефістофелю і перайначвае яе: Мефістофель завалодае душой Фаўста толькі тады, калі той заспакоіцца, спыніць свой духоўны пошук і ўсклікне “*Імгенне, пачакай, застанься!*”:

*Калі імгенню я скажу:
“Цудоўнае, спыніся! – панясу
З сабой у вечнасць я тваю красу!”
Хай гэта будзе мой апошні кліч!
Тады я твой! Закуй у кайданы!
І пад хаўтурныя званы
Пі сатанінскі магарыч,
Са службы звольнены ў мяне.
Апошні раз гадзіннік мой праб’е
І спыніць пошукі мае [3, с. 203].*

У IV-й частцы “Дзядоў” Густаў, зданню трапіўшы ў зямны свет, з’яўляецца перад ксяндзом – прадстаўніком Бога на зямле – у абліччы пустэльніка. Ён, спакутаваны і спустошаны каханнем без узаемнасці, “поўнасьцю раскрывае ўсе таямніцы свайго акрываўленага сэрца” [6, с. 25]:

*Майго юнацтва неба і пакуты! –
Яны мае так вывіхнулі крылы,
Што толькі ўвысь я мог імчацца, скуты,
І на зямлю зляцець не меў больш сілы.
Кахаў я мару ўласную, зямное
Усё было нудотным мне заўсёды,
Я пагарджаў істотамі прыроды,
Шукаў каханне боскае, якое
Не існуе зусім пад сінню неба,
Якое мне на хвалі пены ўяўнай
Раздзьмула вугалёк запалу,
Жадання сны яго расквецілі, як трэба [6, с. 57].*

Густаў, магчыма, шукаючы падтрымкі ад ксёнда (Бога) і спадзеючыся на выратаванне, і не атрымаўшы ад апошняга гэтага (*Дык што тут зробіш? Бог дае, Бог забірае! / Хай дзеецца ж усё паводле Божай волі!* [6, с. 66]), канчае жыццё самагубствам:

*За грэх мой цялае жыццё было мне карай.
Цяпер – я ўзнагароджаны ці пакараны?...
Хто пры жыцці быў верны пану Богу,
Той падзяляў нябесную з ім славу,
А хто з нячыстым знаўся, той па праву
Сабе ж у некла вымасціў дарогу [6, с. 100 – 101].*

Асноўны канфлікт трагедыі Гётэ – гэта спаборніцтва паміж Фаўстам і Мефістофелем, якое і вызначае далейшы сюжэт твора: у першай частцы Фаўст праходзіць праз выпрабаванні сваёй асабістай годнасці віном і радасцямі бязбеднага, “лёгкага” жыцця, вечнай маладосцю і бессмяротнасцю, каханнем да Грэтхен, і хоць ён на гэтым шляху і робіць памылкі, часам трагічныя, прыносіць пакуты іншым (забівае брата каханай Валянціна, спакушае Грэтхен, вынікам чаго з’яўляецца смерць незаконнанароджанага дзіцяці і каханай), але ўпарта імкнецца да яршыняў духоўнасці.

У другой частцы Фаўст становіцца прадстаўніком усяго чалавецтва – “герой ідзе ў шырокі свет сацыяльнай практыкі, грамадскай дзейнасці, уключае ў свой досвед сінтэз філасофскіх, духоўных, эстэтычных пошукаў чалавецтва, міфалагічную прапамяць культуры” [4,

с. 26] – і праходзіць выпрабаванне палітыкай, пазнаннем хараства або Вечна Жаночага, ідэал якога ўвасабляе Алена Прыгожая, спробай стварыць для людзей новы, лепшы свет, у час будаўніцтва якога і гіне, сляпы, у барацьбе з Турботай, Галечай, Віной і Бядой, прызнаючы, здаецца, сваё паражэнне:

*«Цудоўнае, спыніся! – панясу
З сабой у вечнасць я тваю красу».
Не можа ў вечнасці прапасці
Усё, што я паспеў зрабіць для шчасця.
Я, прадчуваючы трыумф надзей маіх,
Жыцця перажываю лепшы міг [1, с. 559].*

Аднак, яго словы аб цудоўным імгненні, якое трэба спыніць, – не сведчанне капітуляцыі Фаўста, а, наадварот, у іх гучыць трыумф яго творчага мыслення, ідэя бясконцай барацьбы, бясконцага руху, ідэя пераадолення застою ў душах і марах людзей.

У III-й астцы паэмы “Дзяды” Густаў “рэінкарнуецца” ў Конрада (падобна Фаўсту, які ў сцэне “Кухня ведзьмы” пераўтварецца ў сябе самога, але на 30 год маладзейшага). Конрад – гэта як бы другі чалавек – уваскрэслы да жыцця. “Яго сардэчную рану ад нешчаслівага кахання “залечваюць” цяпер высокія патрыятычныя пачуцці, небывалы пад’ём духу, выкліканы змаганнем за Бацькаўшчыну” [6, с. 27]. Таму і невыпадкова, што ён, поўны змагарнай энергіі, прагай барацьбы, дазваляе духу-д’яблу (апаненту боскага пачатку ў жыцці) на некаторы час захапіць сваю душу, і ў гэтым раз’юшаным стане кідае, нават, папрок Богу:

*Цярплю пакуты я, Ты ж мудра і вясёла
Свой вершыш непраўдзівы суд,
Усіх караеш там і тут,
Ды справядлівым суд Твой лічыць люд! [5, с. 146].*

*...Я першы ўсё ж цябе спасціг
І лепш, чым арханёлы. Варты больш за іх,
Каб ты са мною надзяліўся ўладай, Божа [5, с. 147].*

Так, Конрад становіцца прадстаўніком усёй нацыі, разамз паплечнікамі вядзе барацьбу з персаніфікаваным злом – з расейскай тыраніяй – за свабоду і незалежнасць сваёй радзімы.

Такім чынам, выпрабаванні галоўных герояў азначаных твораў абумоўлены сутыкненнем светлага і цёмнага пачаткаў (Бога і Мефістофеля, станоўчага і адмоўнага бакоў у душы героя “Дзядоў”). Таму выклікае цікавасць тое, як абодва мастака слова характарызуюць гэтых антаганістаў. Так, накіонт цёмных сілаў чытаем:

*Хвіліна доўжыцца, а іскра ўшчэнт згарае:
Што творыць, што знішчае [6, с. 145] – у Міцкевіча;*

*Частка сілы той ліхой,
Дабро ўтвараецца з якой [1, с. 191] – у Гётэ, хаця з-за пэўнай недакладнасці перакладу, тут варта было б звярнуцца да арыгінала:*

*Ein Teil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft [9, с. 47];
(Частка той сілы,
Якая вечна жадае зла, і якая вечна стварае дабро).*

Як бачым, у абодвух творах зло разам з добром з’яўляецца неад’емным, рухаючым элементам развіцця і дзеяння.

Мэта іспытаў галоўных герояў – прызначэнне чалавека, выпрабаванне яго годнасці, што наступным чынам вызначае Боскае ў дадзеных творах:

*Высокі дух з цянётаў зла
Дабіўся вызвалення.
Хто жыў з імкненнем да святла,
Таму даём збавенне... [1, с. 570], і ў “Дзядых”:*

*Мы не для слёз і смеху ў свеце гэтым,
А створаны рабіць дабро ўсім бліжнім!
На цвёрдасць духу шле нам Бог выпрабаванне.
Знай: ты – пясчынка ў вечнасці малая.
І найважнейшае тваё наканаванне:
Слугою Божым быць, пакуль жыццё трывае.
Гультай сябе ў жыцці заўчасна толькі губіць,
Пакуль у страшную трубу анёл не ўструбіць [6, с. 69].*

Таму, відаць, мае рацыю выдатны беларускі філосаф і літаратуразнаўца У. Конан, праводзячы паралель паміж гэтымі творамі: “Дарэчы, і цыклічная паэма “Дзяды” – таксама не “Гліяда” вызваленчай вайны былой Рэчы Паспалітай. Не батальныя сцэны, а перажыванне трагедыі лірычнага героя і нацыі дамінуюць у гэтым творы. Тут – паўстанне духу, а не ўзброенай сілы. Міцкевічавыя “Дзяды” бліжэй да “Фаўста” Гётэ, чым да традыцыйнага эпасу. Тут ёсць універсальны сінтэз паэтычных тэм і медытацыяў Міцкевіча, рэквіем па героях, усведамленне трагізму людскай гісторыі, прадбачанне сусветных войнаў і прароцтва пра яднанне народаў у будучым царстве Духа” [3, с. 35].

Abstract. The paper presents the comparative analysis of Mitskevich’s poem “Dzjady” and J.V. Goethe’s tragedy “Faust”. The similarity of the main characters is pointed out.

Літаратура

1. Гётэ, Ё.В. Выбраныя творы / Уклад., прадм. Л. Баршчэўскага, П. Копанева, камент. Л. Баршчэўскага і В. Сёмухі / Ё.В.Гётэ. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1999. – 640 с.
2. Жирмунский, В.М. Гёте в русской литературе / В.М.Жирмунский. – Л.: «Наука», 1982. – 558 с.
3. Конан, У. Райскія матывы ў паэзіі Адама Міцкевіча і Янкі Купалы // Янка Купала і Адам Міцкевіч. 3 Купалаўскіх мясцін: зб-к / пад рэд. Ж. Дапкюнас і В. Рагойшы. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2000. – 160 с., с. 31–39.
4. Крупкіна, Г. Мастацкі космас гётэўскага “Фаўста” і яго перастварэнне па-беларуску // Роднае слова. – 2000. – №№ 7–10.
5. Міцкевіч, А. Дзяды / А.Міцкевич. – Мн.: “Беллітфонд”, 2001. – 304 с.
6. Цвірка, К. Вялікі пясняр Беларусі // Міцкевіч А. Выбраныя творы. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2003. – 640 с. – С. 5–34.
7. Erika und Ernst von Borries. Deutsche Literaturgeschichte in 12 Bänden. B. 3: Die Weimarer Klassik, Goethes Spätwerk. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. – 316 S.
8. Goethe J.W. Poetische Werke in 16 Bänden. B. 13: Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1967. – 1066 S.
9. Goethe J.W. Theaterstücke. – Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg, 1956. – 818 S.